

Osmanlı İrade, Kaza ve Kader Risaleleri

Rıdvan ÖZDİNÇ*

Giriş

İrade, yahut kaza ve kader meselesi Türk düşünce ve hayat tarzının merkezinde yer alır. Hemen hemen bütün sahalarda bağlantısı inkar edilemeyecek irade, kaza ve kader meselesinin matbû ve gayr-ı matbû eserler üzerinden seyrini takip etmek Türk düşünce ve hayat tarzının pek çok meselesine de ışık tutar. İtikattan siyasete, ticaretten gündelik hayata kadar irade meselesinin telakki tarzı Osmanlı zihniyet dünyasının manivelası hükmündedir. Aynı zamanda bu risalelerin muhtevassından hareketle Osmanlı'ya bir mezhep nitelemesinin imkanı yoklanabilir mi? Fıkhi olarak Hanefiliğe biçilen role benzer bir nisbeti itikâdî olarak da yapma imkanı doğar mı? Verilecek bu rol neticesinde tasavvufî unsurlarla, “heteredoks” yapılarla ve devletin Türk olmayan diğer Müslüman tebaasıyla olan münasebetlerine dair ipuçları bulunabilir mi? Diğer taraftan medrese ilim geleneğinin işleyişine bakıldığında devletin sınırları içinde ve dışında bulunan Müslüman/Ehl-i sünnet unsurlarla ortak hafızayı şekillendirecek bir çerçeve bu risaleler üzerinden takip edilebilir mi? Bu sorular etrafında verilecek cevaplar, Osmanlı gibi coğrafi sınırları ile kültürel sınırları birbirinden farklı olan bir devlete dair, üstelik bu kadar uzun bir zaman diliminde, getirilecek tanımlamaların hakikati ne olacaktır? Peşi sıra şunu da sormak mümkündür: Bu eserlerin muhtevassında Osmanlı'yı hem İslâm ilim geleneği tarihinden hem de diğer İslâm coğrafyalarından farklılaştıran yönler var mıdır?

İrade, kaza ve kader meselelerine dair ilk bilgiler daha Hz. Peygamber'in sağlığında ashabın sorularında ve sonrasında Hulefa-i Râşidîn devrinde gerek fikrî gerek siyasi zeminde vücut bulmuş anekdotlarda karşımıza çıkmaktadır. Kader meselesiyle alakalı olarak müstakil eser/risale yazımı için daha çok hicrî birinci asrın sonu ile ikinci asrın başında Emevî siyasi iradesinin tercihleriyle

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

birlikte ortaya çıkan aşırı politik ortamı beklemek gerekecektir. Daha çok Kaderiyye-Cebriyye ikileminde tartışılan görüşlerin başlattığı bu gelenek, süreç içinde müstakil bir literatürün doğuşuna öncülük edecektir. İrade tartışmaları, zamanla İslâm düşüncesinin bütün farklı eğilimlerinin dahil olacağı bir tartışma alanına dönüşecektir.

İlk dönemlerde siyasî muhtevası yüksek mektuplarla başlayan tartışmalara Kaderiyye'nin/Mu'tezile'nin dahil olmasıyla akli/felsefi izahların karıştığı bir literatür doğmuştur. Özellikle Ehl-i sünnet kelâmı öncesi dönemde Mu'tezile-Ehl-i hadis karşıtlığı bu literatürü zenginleştirmiştir. Bu çerçevede hem hadis âlimleri tarafından bu meseleye dair müstakil yazılan risaleler hem de bizzat hadis kitaplarının kaza ve kaderle ilgili bahisleri literatüre ciddi katkı yapmıştır. Ehl-i sünnet kelâmının yükselip Mu'tezili kelâmın gerilemesi ve Cebriyye mezhebinin ortadan kalkarak kendine Eş'arilik ve tasavvuf içinde daha rahat bir alan bulması kader tartışmalarının siyasî popülaritesini azaltmıştır.¹

Gazzâlî sonrası kelâm ilminin usûl ve muhtevasında meydana gelen değişiklikler kelâm ilmi içerisinde müstakil literatürlerin doğuşunu beraberinde getirmiştir. Özellikle Râzî sonrası kelâm kitaplarının sem'iyat dışındaki bahisleri felsefi meselelerle memzûc hale gelmiş, *Tehâfüt* tartışmalarının etkisiyle başlayan süreçte kelâm, felsefe ve tasavvufun teorik meseleleri kelâm metinlerinde buluşmuştur. Kelâm metinlerinde meydana gelen bu değişim, kelâmî meselelere dair oluşan alt literatürlerden biri olarak irade meselesi etrafındaki tartışmaların ele alındığı müstakil bir telif geleneğinin canlanmasına önayak olmuştur.

I. Risalelerin telif, tespit ve tasnifi

Osmanlı ilim geleneği, İslâm kültür mirasının bir parçası olarak tevârüs ettiği bu literatürü hem sürdüren hem de dönüştüren bir tecrübeyi barındırır. Bu manada tarihî süreçte İslâm coğrafyasında yaygınlık kazanmış, gelenek oluşturmuş risalelerin nüshalarının Osmanlı kütüphanelerinde mevcut olduğu, Osmanlı ulemâsı tarafından bilindiği, okunduğu ve üzerlerine şerhler haşiyeler yazıldığı bilinmektedir. Hasan-ı Basrî'den İmam Buhârî'ye, İbn-i Sinâ'dan Seyyid Şerif Cürcânî'ye kadar birçok ismin risaleleri kütüphanelerde mevcuttur ve defalarca istinsah edilmiştir. Mezhep, meşrep ve meslek farklılıkları göz önüne alındığında bu mevcudiyetin anlamı daha farklı manalar çağrıştırmakta ve üzerinde incelemeyi hak etmektedir. Bunun yanında özellikle Ehl-i sünnet içerisinde ekol olmuş isimlere ait risalelerin veya bu isimlerin diğer eserlerinde kaza ve kadere dair serdettikleri görüşlerin istinsah edildiği, yaygınlık kazandığı pekâlâ söylenebilir. Bu manada tarihî ve coğrafi olarak Osmanlı'ya nisbet edilemeyen isimlere ait eserlerin fikrî irtibat ve ortak şuur zaviyesinden neye tekabül ettiği incelemeye değerdir.

1 Rıdvan Özdiñ, *Akl İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dinî Düşüncesinde İrade Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013, s. 89 vd.

Osmanlı ilim geleneğine ait eserlerden söz edebilmek için esas alınacak tarih net değildir. Siyasî tarihin ilmî tarihle müsavî ilerlemesini bekleyemediğimiz gibi mesafenin, siyasetin ve mezhep merkezli bakış açısının temas noktalarını etkilediği açıktır. Bu etkileşime rağmen İslâm ilim geleneği birbirinden bağımsız değildir. Hatta siyasî fotoğrafın ötesinde İslâm dünyasının devamlılığını ve birlik-teliğini sağlayan en önemli enstrümanların başında bu ortak ilim geleneği gelir. Bu sebeple irade-kaza ve kader risalelerinin aidiyetiyle bizzat Osmanlı tebaası ulemâ tarafından kaleme alınıp alınmamış olması arasındaki irtibat, devrin ilim geleneği içerisinde var olan değişkenlik, ulemânın çeşitli sebeplerle farklı siyasî organizasyonlarla ilişkileri ve daha kolay değişen hakimiyet alanları gibi meselelerle birlikte düşünüldüğünde tasnif zorlukları artmaktadır. Devvânî, Cürcanî gibi birçok isme ait risale kayıtlarının Osmanlı coğrafyasındaki kütüphanelerde ciddi yekûn tuttuğu göz önünde bulundurulursa Osmanlı tebaası olan ulemânın kaleme aldığı risaleler için eserlerin telif tarihine ve müelliflerin Osmanlı'yla irtibatına odaklanmak zaruridir. Osmanlı ilim geleneğinin başlangıcı genel olarak II. Murad'la başlatılabilir. Bu devirden sonra kaleme alınmış eserleri Osmanlı ilim dünyasının ürünü saymak daha sağlıklı olacaktır.

Osmanlı irade-kaza ve kader risaleleri ile ilgili yapacağımız tasnifi modernleşme devrinin başlangıcına kadarki süreyle sınırlı tutacağız. Zira modernleşme devri sadece irade-kaza ve kader risalelerinin değil bütünüyle ilmî geleneğin farklı sâikler ve farklı vasıtalarla sürdürüldüğü bir devrin başlangıcıdır. Bu sebeple İslâm dünyasının ve devletin geleceğine dair arayışların başladığı devirlerden itibaren ıslah, tecdid, terakki, sa'y u amel, i'dâd-ı kuvvet gibi irade meselesinin alt başlıkları olan kavramlar etrafında girilen arayışlar ayrı bir tecrübeyi barındırır. Oryantalist dilin de etkisiyle irade-kaza ve kader meselesi etrafında ortaya çıkan tartışmalar, ilk modernleşme teşebbüslerinin meşrulaştırılması, tasavvuf tenkitleri, yeni insan tipi arayışları gibi birçok unsurun dahil olduğu bir genişliğe sahiptir. Matbûatın yaygınlaşması, ulemâ dışında farklı isimlerin meseleye dahil olmasıyla münderecâtı kabaran bu devre ait literatürü müstakil olarak ele almak gereklidir.² Daha modernleşmenin başlangıcında ıslahatlarla bağlantılı olarak irade meseleleri ile ilgili daha çok meşrulaştırıcı şekilde yapılan izahlarla başlayan bu dönemi XIX. asrın ilk yarısıyla sınırlandırmak mümkündür. Bu tarihten sonra klasik ananeyi devam ettiren eserler kaleme alınsa da mesele artık farklı bir düzlem ve dille tartışılmaya başlanmıştır.

Dört asırlık bir sürede vücut bulan risalelerin telif tarzına dair birkaç söz söylemek iktiza eder.

1. İrade bahisleri genel olarak *halku ef'ali'l-ibâd, kaza ve kader, irâde-i cüz'iyye, kesb, istitaat, kudret, cebr, ihtiyâr, hüsün-kubuh, aslah* gibi alt başlıklara ayrılır.

2 Modernleşme devrinde irade meselesiyle ilgili literatür ve tahliller için bkz. Özdiñç, *Akı İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dinî Düşüncesinde İrade Meselesi*.

Osmanlı irade risaleleri geleneği içerisinde hem yukarıda zikrettiğimiz hem de daha alt başlıklara da ayrılan alanlarla ilgili müstakil risalelerin kaleme alındığı görülmektedir. Kaza ve kader üst başlığıyla ele alındığı gibi *irade-i cz'iyye*, *efal'l-ibâd* gibi başlıklarla da ele alınır. Bunun yanında sadece kelâmın değil usul-i fikhın da alanına giren *hüsün-kubuh* meselesi ayrı bir literatür olacak kadar risalenin kaleme alındığı bir alan olmuştur. Yine aynı şekilde hüsün-kubuhun akl mi şer' mi olduğu ile ilgili Mu'tezile'ye karşı mantık kaidelerinden hareketle yürütülen *cezr'l-sam* tartışmaları ve telifleri de bu şekilde değerlendirilebilir. Biz burada sadece *efal'l-ibâd*, *kaza ve kader*, *irade-i cz'iyye* etrafında şekillenen literatürü esas aldık.

2. Eserlerin telif tarzları da *tercüme*, *intihb*, *iktibas*, *şerh*, *talik* ve *zeyl* şeklinde farklılık arz eder. Osmanlı müelliflerinin Arapça olarak kaleme aldıkları risalelerin sonraki dönemde tercüme edildiği gibi Osmanlı coğrafyası dışında kaleme alınan bazı risalelerin de tercüme edildiği görülür. İktibaslar, özellikle müstakil risale kaleme almamış olan meşhur müelliflerin meseleye dair izahlarını içeren eserlerinden yapılmaktadır. Bu manada daha önce yaşamış veya Osmanlı coğrafyası dışında kaleme alınmış metinlerden istinsah edilmiş risalelerdir. Mesela Fahreddin er-Râzî'ye nispetle kayıtlarda yer alan *Risale fi'l-cebr ve'l-kader*, Râzî'nin *el-Metlib'l-liye* adlı eserinin kulların fiilleriyle ilgili bölümüdür.³ Yine benzer şekilde kaynaklarda Gazzâlî'nin eserleri arasında yer almayan *Risale fi'l-kaza ve'l-kader* adlı risale de bu tarz bir telifdir. Aynı şekilde Osmanlı irade-kaza ve kader risaleleri üzerinde en çok etkiye sahip isim olan Birgivi'nin *Tarikat-i Muhammediyye*'sinin ilgili bölümü istinsah edilmiş, hatta şerh edilmiş, tlik yazılmıştur.⁴ Benzer şekilde gerek şerh olarak kaleme alınan risaleler gerek bir başka eserin şerhinden yapılan istinsahlar ya da mevzunun kendi zaviyesinden ehemmiyetli bölümlerinden yapılan sekiden ibaret risaleler kütüphanelerde mevcuttur. Bu doğrultuda farklı bir telif tarzı olarak zeyl kaleme alanlar da vardır.⁵

3. Bu konularda kaleme alınmış eserlerin farklı şekillerde isimlendirildiği ortadadır. İrade ile ilgili kavramların birçoğu risale başlığı olabilmektedir. Mesela ilk dönem risalelerinde *istitaat* ismi yaygın olarak kullanılır. Bunun sebebi meselenin daha çok istitaat üzerinden tartışılmasıdır. Osmanlı zeline söylersek "irade-i cz'iyye" isimlendirmesi Mâturîdî gelenekle olan irtibattan neşet etmiştir. Mturdler dışında kalan kesimler ise daha çok "kaza ve kader", "ef'l'l-ibâd" isimlendirmesini tercih etmişlerdir. Bunun yanında risalenin muhtevasına göre mezheplerin tavrı veya cebr anlayışını reddeden yaklaşımlar isimlendirmede tercih sebebi olmuştur.

3 Yusuf şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *DIA*, c. 12, s. 93.

4 Melli meul, *Tlika ala bahsi'l-kader mine't-tarıkati'l-Muhammediye*.

5 Esirizde Abdülbaki b. Muhammed b. Abdülhalim el-Bursevî, *Zeyl'r-risaleti'l-hkimiyye fi'l-iradeti'l-cz'iyye*.

4. Eserlerin tasnif, isimlendirme ve dönemlendirilmesinde yanlış kataloglamadan kaynaklanan ciddi sıkıntılar vardır. Birkaç misalini vereceğimiz bu problem asıl karışıklığı besleyen hususların başında gelir. Mesela kataloglarda Yusuf el-Kirmastî'nin *İkdâru vâhibi'l-kuder* adlı eseri *İkdaru vâhibi'l-kader* şeklinde ve kelâm eseri olarak belirtilmesine rağmen eserin Arap dili ve belagatiyle alakalı olduğu tespit edilmiştir.⁶ Aynı şekilde Ca'fer b. Hasan b. Abdülkerim el-Berzencî'nin *Câliyetü'l-keder bi-ashâbi Seyyidi'l-Melaik ve'l-Beşer* adlı eseri aynı şekilde edebiyatla alakalı olmasına rağmen *Câliyetü'l-keder bi-ashâbi Seyyidi'l-Melaik ve'l-Beşer* şeklinde kaydedilmiştir. Aynı şekilde Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde müellifsiz olarak kaydedilen *Risale fi'l-kaza ve'l-kader* aslında başka bir eserin içindeki bir bölümden ibarettir. Molla Arab'a nispet edilen *Risaletün Müte'allikatun Cebr ve'l-Kader* adlı kayıt *Risaletü fi'l-cebr ve'l-kader* şeklindedir ve risale hüsn-kubuh meselesiyle alakalıdır. Kayıtlarda Arapça olarak yer alan ve Bahâüddinzâde'ye nispet edilen *Risale-i Sırr-ı Kader* Osmanlıca olup aynı müellife nispet edilen *Risaletü'l-kaza ve'l-kader*'den farklı bir eserdir. Pekala uzatılabilecek olan bu liste, sağlıklı bir literatür tespitinin önündeki engellerden bir diğeridir.

5. Kataloglarda şahıs ve eser tespiti, imla problemi aynı şekilde literatürün tespitini zorlaştıran bir başka husustur. Burada eski telif tarzının ve isimlendirme biçiminin de ciddi etkisi olduğunda şüphe yoktur. Yine de bunların en aza indirilmesi elzemdir. Bu husus, aşağıda risalelerin yanında farklı kayıtlarını verdiğimizde de rahatlıkla görülebilir. Mesela Osmanlı ilim dünyasındaki en yaygın irade risalelerinden biri olan Akkirmânî'ye ait risale yaklaşık 10 farklı isimle kaydedilmiştir. Müellif isimleri de hakeza. Kataloglardaki imla için ise söylenecek çok fazla şey yok!..

II. Risalelerin Muhtevalarına Dair Bazı Dikkatler

Osmanlı ilim geleneği içerisinde ortaya çıkan irade-kaza ve kader risalelerinin bütününe kapsayan çalışmalar henüz yapılmamıştır. Ama belli müellifler hakkında yapılan çalışmaların girişlerinde Osmanlı muhitinde ortaya çıkan risalelerle ilgili değerlendirmeler ve risalelerin muhtevalarına dair vasıflı tasvir-ler yer veren çalışmalar yapılmıştır. Bu minval üzere Mehmet Fatih Soysal'ın "Osmanlı Müelliflerinden Ahmed Asım Efendi'nin İrade-i Cüz'iyeye Risalesi ve Probleme Yaklaşımı"⁷, İhsan Bektaş'ın "Esîrîzâde Abdülbâki Efendi ve İrade-i Cüz'iyeye Risalesi"⁸ ve Hilmi Kemal Altun'un "Osmanlı Müelliflerince Yazılan

6 Cemalettin Gezgiç, "Yusuf el-Kirmasti ve 'Risâle fi Akâidi'l-Firaki'n-Nâciye' Adlı Eserinin Tahkiki", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2009, s. 15-16.

7 Mehmet Fatih Soysal, "Osmanlı Müelliflerinden Ahmed Asım Efendi'nin İrade-i Cüz'iyeye Risalesi ve Probleme Yaklaşımı", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2003, s. 14-26.

8 İhsan Bektaş, "Esîrîzâde Abdülbâki Efendi ve İrade-i Cüz'iyeye Risalesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2006, s. 1-15.

Kaza-Kader Risaleleri ve Taşköprizâde'nin Risâle fi'l-Kaza ve'l-Kader Adlı Eseri"⁹ adlı çalışmaların girişinde Osmanlı muhitinde ortaya çıkan risaleler ve müellifleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Eserlerin telif sebeplerine dair müellifler tarafından genelde girişte izahlar verilmektedir. Muhatapların kendilerine sordukları sorulara binaen, meselenin kolay anlaşılmayan karakterine atfen, Cebrî ve Mu'tezilî fikirleri red kastıyla, avamın meseleyi anlamayıp cebrî anlayışa düşmesine istinaden kavramların ve manaların anlaşılması arzusuyla veya bir mezhebin, meşrebin ve müellifin meseleye dair yaklaşımını izaha matuf kaleme alınan risaleler her biri ayrı incelemeyi hak edecek maksat ve muhtevadadır.

Risalelerde belirgin olan mezhep telakkisi hem Osmanlı zihin dünyasını hem de Ehl-i sünnet içinde Eş'arilik-Mâtürîdilik meselesinin mahiyetini verecek biçimde yer almaktadır.¹⁰ Osmanlı irade risaleleri geleneği içerisinde Cebriyye ve Mu'tezile bir reddiye unsuru olarak yer almaktadır. Kendisini doğrudan bu iki mezhepten birine nispet eden müellif yoktur.¹¹ Eş'ariliğe yakın müelliflerin kaza ve kader; Mâtürîdiliğe mensup olanların da daha çok irade-i cüz'iyeye isimlendirmesine yakın durdukları söylenebilir. Eş'ariliğin tenkit edildiği, Eş'arî irade anlayışı içinde meydana gelen değişikliklerin tahlil edildiği, Mâtürîdî irade anlayışının yüceltildiği risalelerde müelliflerin çoğunda Mâtürîdî aidiyet baskındır. Risalelerin bütünü üzerinde yapılacak incelemeler Osmanlı'nın Eş'arî mi Mâtürîdî mi olduğu, Osmanlı'da Eş'arî-Mâtürîdî ilişkilerinin mahiyeti, Osmanlı'ya mezhep nisbetinin sıhhati gibi birçok hususu aydınlatacaktır.

Mezhep aidiyetleri yanında tasavvuf kültürüne yakın duran isimlerin tasavvufi muhtevası yüksek risaleler kaleme aldıkları görülür. İbnü'l-Arabî'ye ait risalelerin istinsah edildiği veya üzerine şerh yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda ve Bâli Efendi, Nahîfî, Müstakimzâde gibi müelliflerin risaleleri incelendiğinde tasavvufi bir telakkinin mevcudiyeti görülebilir. Osmanlı zihin dünyasında tasavvufun haiz olduğu mevki ve felsefî tasavvuf geleneğinin dili ve tasavvuru üzerinden risalelerin kaleme alındığı dikkate alındığında Osmanlı ilim geleneğinin mahiyetine dair ipuçlarını barındıran bu ilişkilerin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Avamdaki cebr telakkisinin tasavvufî olan irtibatına bakıldığında tasavvuf karşıtı olarak nitelendirilebilecek risalelerin mevcudiyetine karşılık tasavvufî ananeden beslenen isimler tarafından risaleler kaleme alınmıştır. Kelâm-tasavvuf ilişkilerinin

9 Hilmi Kemal Altun, "Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kaza-Kader Risaleleri ve Taşköprizâde'nin Risâle 'l-Kaza ve'l-Kader Adlı Eseri", Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2010, s. 24-80.

10 Osmanlı muhitinin en yaygın irade risalesi olan Akkirmânî'nin eseri üzerinden yapılan bir inceleme için bkz. Şamil Öçal, "Osmanlı Kelamcılarını Eş'arî miydi? -Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı", *Dinî Araştırmalar*, 1999, c. 2, sy. 5, s. 225-254.

11 Altun, a.g.t., s. 82

mahiyetine dair fikir verebilecek bu muhteva aynı zamanda Osmanlı son devirlerinde daha belirgin hale gelen bir yakınlaşmayı da ihtiva eder.¹²

Bazı risalelerde yoğun bir şekilde Birgivi etkisi görülmektedir. Bu etki ya doğrudan risale kaleme alanların İmam Birgivi'nin irade ile ilgili görüşlerini merkeze almaları, eserlerinden irade ile ilgili bölümleri istinsah ve şerh etmeleri ya da onunla farklı irtibatlarla sahip oluşlarından kaynaklanmaktadır. Birgivi'nin avamı cebrî gören telakkisi, Mâturîdî irade-i cüz'iyeye anlayışını mahlûk kabul etmemesi gibi sâikler hem tasavvuf karşıtlığını besleyen hem de Kadızâde-Sivâsî tartışmalarına kaynaklık eden bir malzemeyi barındırmaktadır. Osmanlı dinî hayatının belirgin hususiyetlerinden biri olan bu alana dair irade risalelerinde görülen tercihler meselenin aydınlatılmasına vesile olacaktır.¹³

III. Osmanlı İlim Geleneği İçerisinde Ortaya Çıkan İrade, Kaza ve Kader Risaleleri

Osmanlı öncesi dönemde İslâm dünyasında farklı zamanlarda kaleme alınmış irade-kaza ve kader risalelerinin Osmanlı kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. Bu nüshaların hem meselenin anlaşılmasına kaynaklık etmeleri hem de Osmanlı zihin dünyasının bu risalelerden haberdar olması açısından dikkate değer tarafları vardır. Hatta bu eserlerin bazılarında Osmanlı müellifleri tarafından şerhler de yazılmıştır.

Kaza kader risalelerinin ilklerinden olan ve modern dönemde kader tartışmalarının başat metinlerinden biri olan Hasan el-Basrî'nin mektubunun yazma nüshaları mevcuttur.¹⁴ Yine aynı şekilde Mu'tezile-Ehl-i hadis tartışmalarında Ehl-i hadis'in konuya dair en önemli eserlerinden biri olan İmam Buhârî'nin kaderle ilgili risalesinin de kütüphanelerde mevcut olduğu görülebilir.¹⁵ Benzer şekilde İslâm filozoflarının kader meselesiyle ilgili temel yaklaşımını veren ve sonrasında bir gelenek oluşturan, üzerine şerhler yazılan İbn Sinâ'nın *Risale fi'l-Kaza ve'l-Kader*'inin nüshaları da kütüphanelerde mevcuttur.¹⁶ Beyhâkî, İbnü'n-Nesefî gibi müellifler ve eserleri kayıtlarda yer alırken Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî gibi isimlere nispetle risaleler istinsah edilmiş ve bunlar Osmanlı ilim geleneği içerisinde yer

12 Bu yakınlaşmanın görüldüğü risalelerden biri olan Müstakimzâde'nin eseri üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Rıdvan Özdiç, "Osmanlı Düşüncesinde İrade Hürriyeti ve Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin İrade-i Cüz'iyeye Risalesi", *Kutadgubilig*, 2012, sy. 22, s. 73-95.

13 İrade müelliflerinin İmam Birgivi ile ilgili irtibatlarına dair değerlendirmeler için bkz. Rıdvan Özdiç, a.g.m., s. 73-95.

14 Ebu Said Hasan b. Yesar, (ö. 110/728), *Risaleü'l-Kader*, Yazma, Arapça, 433-435 vr.

15 el-Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Halku ef'ali'l-ibad*, [Süleymaniye Ktp. Reisülküt-tab nr.139]

16 Çalışma için bkz. Ahmet Çapku, "Risâletü'l-kazâ ve'l-kader ve İbn Sinâ'da Kazâ-Kader Anlayışı", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Felsefesi Bilim Dalı, 2001.

bulmuştur. Gazzâlî ve Râzî sonrası kelâm-felsefe münasebetlerinin şekillendiği yeni telakki tarzının bir neticesi olarak Cürcânî, Devvânî, Nasirüddin Tûsî gibi isimlerin meseleye dair kaleme aldıkları veya eserlerinden istinsah edilen bölümlerin yer aldığı risalelerin de kütüphanelerimizde yazma nüshaları oldukça fazladır. Gazzâlî sonrası felsefî tasavvufun İslâm düşüncesi içerisindeki yerine nispetle giderek yaygınlaşan irade-kaza ve kader risaleleri arasında bu geleneğin temsilcileri tarafından kaleme alınmış birçok risale de Osmanlı ilim dünyası içerisinde yer almaktadır. Aynı şekilde Sühreverdî, İbnü'l-Arabî, Abdürrezzak Kâşânî gibi isimlere ait risalelerin nüshalarına da rastlanmaktadır.

Benzer şekilde Osmanlı zamanında İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında kaleme alınan risalelerin de Osmanlı kütüphanelerinde yazmalarına rastlanmaktadır. Bedreddin Muhammed b. Es'ad et-Tüsterî, Muinüddin Ebü'l-Meâlî, Sa'deddin Muhammed el-Esterâbâdî, Fethullah b. Muhammed Emin eş-Şirvânî, Suyûtî, Muhammed b. Safiyüddin Abdurrahman Muinüddin Ebü'l-Meâlî, Mir Sadrud-din Muhammed b. İbrahim el-Hüseynî eş-Şirâzî, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye gibi müelliflere ait Arapça teliflerin yanı sıra Aziz en-Neseî, Muhammed Kuli Salim, Şeyh Celaeddin, Talib Amulî, Hakim Rukna gibi isimlerle kayıtlı Farsça yazma irade-kaza ve kader risaleleri bulunmaktadır.

A. Müellifi Bilinen Risaleler

Kütüphane kayıtlarında Osmanlı müellifleri tarafından kaleme alınmış risalelerin henüz tam bir tasnifi yapılmadığından aidiyeti şüpheli birçok eser mevcuttur. Şimdi müellifi belli olan risaleler hakkında kısaca bilgi verelim.

1. Kemâlpaşazâde Şemseddin Ahmed b. Süleyman (ö. 940/1533), *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak telif edilen risalenin kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*, *Risale fi mes'eleti'l-cebr ve'l-kader*, *Risale fi beyânî'l-kaza ve'l-kader*, *Risale fi tahkiki mes'eleti'l-kaza ve'l-kader*, *Risale fi kahkik-i vaz'î'l-kader*, *Risale müteallika bi'l-kader ve'l-cebr* gibi isimlerle kataloglarda yer alan risalenin yüze yakın nüshası vardır. Risale, *Resâil-i İbn Kemâl* [nşr. Ahmed Cevdet, Dârülhilâfetaliiyye: İkdâm Matbaası, 1316, c. 1, s. 158-185] içinde matbû olarak basılmış ve Eyüp Gür tarafından "İbn-i Kemal'in Hayatı, Kader ve Kaza Anlayışı ve 'Risale fi'l-Cebr ve'l-Kader' Adlı Eserin Tahlili"¹⁷ adıyla çalışılmıştır. Bunun yanında doğrudan Kemâlpaşazâde'yi esas alan veya onu başka müelliflerle mukayeseli olarak değerlendiren yüksek lisans ve makale çalışmaları da mevcuttur.

2. Bahâüddinzâde Muhyiddin Muhammed b. Bahaüddin (ö. 951/1544), *Risale-i Sırr-ı Kader*.

¹⁷ Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kelâm Bilim Dalı, 2002.

Türkçe telif edilen risale kayıtlarda *Risaletü'l-Kaza ve'l-kader*, *Risale fi Mes'eleli'l-kader ve mesail mine'l-keîâm* ve *Risale fi Nefsi'l-emr ve bahsi'l-kaza ve'l-kader* şeklinde de yer almaktadır.

3. Sofyavî Bâli Efendi (ö. 960/1551), *Risaletü'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak telif edilen risalenin kütüphanelerimizde 5 nüshası gözükmektedir. Füsüs şârihi olan Bâli Efendi'nin bu risalesi Hatice K. Arpağuş tarafından "Sofyalı Bâli Efendi'nin Kazâ ve Kader Risâlesi ve A'yân-ı Sâbite Açısından İnsanın Sorumluluğu"¹⁸ adıyla incelenmiş ve iki nüshadan hareketle risalenin tenkitli neşri yayınlanmıştır.

4. Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed b. Mustafa (ö. 968/1560), *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınan risale ile ilgili Hilmi Kemal Altun tarafından "Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kaza-Kader Risaleleri ve Taşköprüzâde'nin Risâle fi'l-Kaza ve'l-Kader Adlı Eseri"¹⁹ başlığıyla çalışılmıştır.

5. Abdullah Kâsım el-Konevî (ö. 978/1570), *Risale fi'l-cebr ve'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınan eserin kayıtlı tek nüshası bulunmaktadır.

6. Muslihüddin Muhammed b. Salahaddin el-Lârî (ö. 979/1571), *Risaletü'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınan risale kayıtlarda *Risâle fi bahsi'l-kudret ve'l-irade* olarak da yer almaktadır.

7. Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), *Kaza ve Kader Hakkında Risale*.

Türkçe olan risale *Risale fi Beyan Kaza ve'l-Kader*, *Kaza ve Kader Risalesi* şeklinde de kaydedilmiştir. Fetvalarının içinde de yer alan bu risale olmalıdır. Nitekim kayıtlarda *Kaza ve Kader Hakkında Fetva ve İzahı* şeklinde bir kaydına daha rastlanmaktadır.

8. Muhammed b. Abdullah el-Vanî (ö. ?), *Risale fi'r-redd ale'l-cebriyye ve'l-kaderiyye*.

Arapça olarak kaleme alınan risalenin eldeki verilere göre 14 varaklık bir nüshası bulunmaktadır.

9. Ali Çelebi b. Hüseyin el-İznikî (ö. 1018/1609), *Risaletü'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınmış bu risalenin iki varaklık tek nüshası vardır.

10. Abdülmecid Sivâsi (ö. 1049/1639), *Risale-i kaza ve'l-kader*.

Türkçe olan eser *Kazâ ve Kader Risalesi* şeklinde de kayıtlıdır. Risale Zeki Hayran tarafından *Risalatü'l-Kaza vel-Kader=Kaza ve Kader Risalesi*²⁰ adıyla latin harflerine aktarılmıştır.

18 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/1, sy. 30, s. 51-88.

19 Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2010.

20 Sivas: İmam Hatip Lisesi Mezunları Derneği, [t.y.] 44 s.

11. Şeyh Muhammed el-Bûcavî el-İzmirî (ö. 1049/1640'dan sonra)²¹, *Risale fi'l-Kaza ve'l-Kader*, Arapça olan risalenin Türkiye kütüphanelerinde bir nüshası görünmektedir. Risale 7 varaktır.

12. Abdülâhad Nuri b. Mustafa Safâyî es-Sivâsî el-Halvetî (ö. 1061/1651), *Risâletü'l-ıtriye fi'l-hakikati'l-kaderiyye*.

Arapça olan risale iki varak olarak tek nüshadan ibarettir.²²

13. Şeyh Şaban en-Nakşibendî el-Mudurnî (ö. 1003/1594), *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*. Arapça olarak telif edilen risalenin 7 nüshası gözükmektedir.

14. Safiyyüddin Ahmed b. Muhammed b. Yunus ed-Decânî el-Kuşâşî (ö. 1071/1661), *el-İfâde bimâ beyne'l-ihitiyâri'l-ilâhî ve'l-irade*.

Arapça olarak kaleme alınan risale Osmanlı coğrafyasında kaleme alınan risalelerden birisidir. Eserin [000428-SÜLEYMANİYE-Reşid Efendi] kayıtlı bulunduğu mecmuanın sonunda eser ikinci kez istinsah edilmeye başlanmış fakat yarım kalmıştır.

15. Şeyh Muhyiddin b. Ebu'l-Bekâ (ö. 1068/1657?), *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınmış risalenin kayıtlarda 4 varaklık tek nüshası gözükmektedir.

16. Sadık Kayserî (ö. XVII. yy), *Risale fi ef'âli'l-ibâd*.

Arapça olarak telif edilen risalenin iki varaklık tek nüshası gözükmektedir.

17. Ebü'l-İrfan Burhâneddin İbrahim b. Hasan el-Gürânî (ö. 1101/1690), *Cilâu'l-enzar bi tahriri'l-cebr fi'l-ihitiyar*.

Arapça olan eser *Meslekü's-sedâd ilâ mes'eleli halki ef'ali'l-ibâd* şeklinde de isimlendirilmektedir.²³

18. Muhammed b. Ali en-Nisarî (ö. 1110/1698), *Risale fi halkı ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olarak kaleme alınan risalenin 2 varak halinde tek nüshası gözükmektedir.

19. Musa b. Abdullah et-Tokadî el-Pehlevanî (ö. 1133/1720), *Risale fi ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olan risale bazı kayıtlarda *Risale fi'l-ihimalati'l-vakıati fi ef'ali'l-ibâd*, *Risale fi'l-ihimalât fi ef'ali'l-ibâd* şeklinde de kaydedilmiştir.

20. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726), *el-İfazâtü'l-medeniyye fi'l-iradeti'l-cüz'iyye*.

Arapça kaleme alınan risalenin kayıtlarda tek nüshası görünmektedir.

21 Müellif n bu tarihte hayatta olduğu ile ilgili izah için bkz. Hilmi Kemal Altun, "Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kaza-Kader Risaleleri ve Taşköprüzâde'nin Risâle 'l-Kaza ve'l-Kader Adlı Eseri", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2010.

22 Kendisine nispet edilen "Şerhu leyse li'l-insan İlla mâ se'a" adlı risale de bu meselelerle ilgilidir. *Abdülâhad Nûri ve Divanı*, Hüseyin Akkaya (haz.), İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 100-102.

23 Eserin isimlendirilmesi ve muhtevası ile ilgili bkz. Altun, a.g.t., s. 37-39.

21. Saçaklızâde Muhammed b. Ebubekir el-Mar'aşî (ö. 1145/1732), *Risale fi'l-iradeti'l-cüz'îyye*.

Arapça olan risalenin Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı üç nüshası gözükmemektedir.

22. Muhammed Emin b. Abdülhay el-Üsküdârî (ö. 1149/1736), *Risale fi'l-cebr ve'l-ihitiyâr*.

Arapça olarak kaleme alınan risale 2 varak olarak tek nüsha halinde kataloglarda bulunmaktadır.

23. Esirîzâde Abdülbaki b. Muhammed b. Abdülhalim el-Bursevî, (ö. Hicri XI. asrın sonu/hicri XII asrın başları), *er-Risaletü'l-Hakimiyye fi'l-iradeti'l-cüz'îyye*.

Türkçe olarak kaleme alınan risalenin mevcut kayıtlarda 4 nüshası gözükmemektedir. Müellifin *Zeylû'r-Risaleti'l-Hakimiyye fi'l-iradeti'l-cüz'îyye* adıyla risalesine yaptığı ekle beraber istinsah edilmiştir. Risale üzerine İhsan Bektaş tarafından "Esirîzâde Abdülbâki Efendi ve İrade-i Cüz'îyye Risalesi"²⁴ adıyla yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

24. Ali b. Muhammed b. Hasan er-Rizevî, *Risale fi'l-ihimalâti'l-vakia fi ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olarak telif edilen risale bir varak olup eserin devamında yine müellif tarafından iki varak olarak *Haşiye ala risaleti'l-ihimalati'l-vakia fi ef'ali'l-ibâd* adıyla risaleye haşiye yazılmıştır. Haşiyenin sonunda telif tarihi olarak (1157/1744) tarihi yer almaktadır.

25. Ahmed el-Mar'aşî ed-Debbağî (ö. 1165/1752), *er-Risaletü'l-münciye min vesveseti'l-Mu'tezile ve'l-Cebriyye*.

Arapça olarak kaleme alınan risalenin kaynaklarda 58 varak olarak kayıtlı tek nüshası bulunmaktadır.

26. Dâvûd-i Karsî (ö. 1199/1756), *Risale fi'l-ihitiyarâti'l-cüz'îyye ve'l-idrakâti'l-kalbiyye*.

Arapça olan risalenin kayıtlarda; *Risale fi beyâni mes'eleti'l-iradeti'l-cüz'îyye ve'l-iradeti*, *Risale fi mes'eleti'l-ihitiyarâti'l-cüz'îyye*, *Risale fi İhtiyarâti'l-cüz'îyye*, *el-İhtiyarâti'l-cüz'îyye ve'l-İradâti'l-kalbiyye* gibi farklı isimlerle kaydedilmiş ondan fazla nüshası mevcuttur.

28. Abdülğanî b. İsmail b. Abdülğanî en-Nablûsî ed-Dimaşkî (ö. 1143/1731), *el-Kevkebü's-sârî fi hakikati'l-cüz'î'l-ihitiyârî*.

Arapça olarak kaleme alınan risale kaynaklarda *Risale fi tahkik-i iradeti'l-cüz'îyye*, *Risale-i kaza kader* adıyla da geçmektedir. Mevcut kayıtlara göre 5 nüshası gözükmemektedir.²⁵

24 Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2006.

25 Eser, Muhammed Râğib et-Tabbâh tarafından (Halep 1349/1931) neşre hazırlanmıştır. Ahmet Özel, "Nablûsî, Abdülğanî b. İsmâil", *DİA*, c. 32, s. 270.

29. Süleyman Nâhifî (ö. 1151/1738), *Risale-i Kaza ve Kader*.

Türkçe olarak kaleme alınan risale irade risaleleri içerisinde manzum olarak kaleme alınması itibarıyla farklılık arz eder. Kütüphane kayıtlarında tek nüshası görülen risale 7 varaktır.

30. Nu'man el-Hanefî es-Sehlî (ö. 1167/1754), *Risale fî ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olarak kaleme alınan risalenin 23 varaklık tek nüshası bulunmaktadır.

31. Abdülvehhab b. Mustafa eş-Şâmî, *Mededü'l-fezyi'l-mu'teber bi-şerhi risaleti'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınan risale mevcut kayıtlarda 60 varaklık tek nüsha olup Abdülvehhab eş-Şâmî'nin hocası Abdülganî b. İsmail en-Nablusî'nin arkadaşı Seyyid Feyzullah Efendi'ye ait *Kazâ ve Kader Risalesi*'nin şerhidir.²⁶

32. Kadızade Muhammed Arif b. Muhammed el-Erzurumî (ö.1173), *Risale fî Temyizi'l-Mezhebi'l-Maturidiyye Ani'l-Mezahib*.

Arapça olarak kaleme alınan risale 11 varak olup kütüphanelerde kayıtlı 6 nüshası mevcuttur. Risale ile ilgili Mevlüt Özler'in bir incelemesi bulunmaktadır. "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Mümeyyizetü Mezhebi'l-Maturidiyye ani'l-Mezhebi'l-Gayriyye Adlı Risâlesi ve İnsanın Hürriyeti Sorunu", *Erzurum İspirli Kadızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu* (2-4 Mayıs 2014 Erzurum), 2014, s. 155-183.

33. Akkirmânî Mehmed Efendi b. Mustafa (ö. 1174/1760), *Risale-i İrade-i Cüz'iyye*.

Türkçe olarak telif edilen risale irade-kaza ve kader risalelerinin en yaygın olanıdır. Kayıtlarda *Risale fî Ef'ali'l-İbad ve'l-İradeti'l-Cüz'iyye*, *İrade-i Cüz'iyye ve Ef'al-i İbâda Dair Hulasa-i Mesail Risale*, *Risale fî Beyâni Ef'ali'l-İbad ve'l-İradeti'l-Cüz'iyye* şeklinde de zikredilen risalenin değişik isimlerle birkaç baskısı yapılmıştır (İstanbul 1264, 1283, 1289). *Risâle-i İrâde-i Cüz'iyye li Muhammed Akkirmânî Rahmetullâhi Teâlâ fî Hakkı İhtiyâri'l-Cüziyyi elleti ilhatelefe beyne Ebi Mansur Mâturîdî ve Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* [İstanbul, Matbaa-i Amire, 1264] adlı baskısı esas alınarak Sayın Dalkıran tarafından latin harflerine aktarılmıştır. [Akkîrmânî'nin İrâde-i Cüziyye ile İlgili Risâlesi ve Değerlendirilmesi, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 1998, c. 1, sy. 2, s. 173-179]. Ayrıca risale Şamil Öçal tarafından, "Osmanlı Kelamcıları Eş'ârî miydi? -Muhammed Akkirmânî'nin İnsan Hürriyeti Anlayışı", adlı makalede²⁷ incelenmiş ve sadeleştirilerek yayınlanmıştır.

34. Ebu Said el-Hâdimî (ö. 1176/1762), *Risale fî'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınan eser aynı zamanda *Risale fî Ef'ali'l-İbâd* olarak kayıtlarda yer almaktadır. Eser [İstanbul: Matbaa-i Amire, 1302] matbudur.

35. Kâdızade Ahmed el-Konevî, *Risale fî ef'alillahi'l-muallaka bi-mesalihi'l-ibâd*.

26 Ayrıntı için bkz. Altun, a.g.t., s. 46.

27 *Dinî Araştırmalar*, 1999, c. 2, sy. 5, s. 225-254.

Arapça olarak telif edilen risale 3 varaktır.

36. Ebu'l-Kasım el-Ankaravî, *Şerhu risaleti'l-iradeti'l-Cüz'iyye*.

Arapça olan risalenin kayıtlarda tek nüshası görünmektedir.

37. İbrahim b. Mustafa el-Hâlebî (ö. 1190/1776), *el-Lüm'a fi'l-hudus ve'l-kıdem ve'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olarak kaleme alınan risalenin aynı isimle ilk olarak Mısır'da [Mısır: Enver Matbaası, 1358]; ikinci olarak da Nasır Hüseyinî'nin doktora çalışması içerisinde neşredilmiştir.²⁸

38. Müstakimzâde Süleyman Sadeddîn Efendi (ö. 1202/1787), *Risale-i İrade-i Cüziyye*.

Türkçe olarak kaleme alınmış risale tarafımızdan "Osmanlı Düşüncesinde İrade Hürriyeti ve Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin İrade-i Cüz'iyye Risalesi"²⁹ adlı çalışmada latin harflerine aktarılmış ve tahlil edilmiştir.

39. Muhammed b. Ahmed el-Gümülcinevî (ö. 1203/1788), *Risale fi bahsi'l-iradeti'l-cüz'iyye*.

Arapça olarak kaleme alınan risale kayıtlarda *Risale fi'l-iradeti'l-cüz'iyye ve ef'alî'l-ibad*, *Tercüme-i risaleti'l-mesleki's-sedad fi'l-iradeti'l-cüz'iyye*, *Risale fi'l-iradeti'l-cüz'iyye*, *İrade-i cüz'iyye* gibi isimlerle yer alır. Risale hakkında Rufat Karamahmutoğlu, "Muhammed Gümülcinevi ve 'el-Meslekü's-Sedad fi'l-İradeti'l-Cüz'iyye ve Ef'alî'l-İbad' Adlı Eseri" ismiyle yüksek lisans tezi³⁰ yapmıştır.

40. Muhammed b. Mustafa el-Alâî (ö. 1234/1818), *Şerhu irade-i cüz'iyye*.

Arapça olan eser doğrudan bir eserin şerhi olarak kaleme alınmamıştır. Eser matbudur. [Matbaa-i Âmire, 1259].³¹

41. Hâlid-i Bağdadî (ö. 1242/1826), *Risale fi tahkiki'l-iradeti'l-cüz'iyye*.

Arapça olarak kaleme alınan risale kayıtlarda *Risale fi beyani'l-iradeti'l-cüz'iyye*, *Risale fi'l-iradeti'l-cüz'iyye*, *İrade-i Cüziyye Risalesi* gibi isimlerle zikredilmektedir. Kütüphanelerde birçok nüshası bulunan risale *Risale fi tahkiki'l-iradeti'l-cüz'iyye* [İstanbul: Matbaa-i Amire, 1259] adıyla basılmıştır. Aynı şekilde Hâlid-i Bağdadî'nin irade meselesi ile alakalı bu risalesi *el-İkdü'l-cevheri fi'l-fark beyne kesbi'l-Matüridiyye ve'l-Eş'arî* adıyla da kaynaklarda yer almaktadır. Bu isimle

28 İbrahim Halebî'nin irade, kaza ve kader anlayışı üzerine bir çalışma yapan Süleyman Akkuş neşirlerle ilgili bilgi vermektedir, bkz. *Osmanlı Alimi İbrahim Halebî el-Mizârî'ye Göre İnsan Fîleri*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2009, s. 28.

29 *Kutadgubilig*, 2012, sy. 22, s.73-95.

30 Sakarya Üniversitesi SBE., Sakarya, 2002.

31 Altun, a.g.t., s. 50.

Esad Sahib'in *Mektubat-ı Mevlana Halid*³² içinde 9. Mektup olarak latin harflerine aktarılmıştır.

42. Divrikli İzzet Ahmed b. Hüseyin Arif, *Şerhu risaleti'l-mezahib li ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olarak kaleme alınan risalenin tek nüshası bulunmaktadır. 1286 tarihli nüsha 15 varaktır.

43. Halil Sırrı b. İbrahim el-Ankaravî (ö. 1303/1886), *Risale fi mes'eleti'l-kader fi ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olan risalenin kütüphanelerde iki kaydı bulunmakta olup risale 4 varaktır.

44. Ahmed Âsım Efendi b. Hoca Osman el-Kütahyevî, (ö. 1307/1888), *Risale-i İrade-i Cüziye*.

Arapça olarak telif edilen eser *Risale-i İrade-i Cüz'iyye* adıyla İstanbul'da basılmıştır. [Darü't-Tıbaati'l-Amire, 1285] Eser Mehmet Fatih Soysal tarafından *Osmanlı Müelliflerinden Ahmed Asım Efendi'nin İrade-i Cüz'iyye Risalesi ve Probleme Yaklaşımı* adlı yüksek lisans çalışmasına konu edilmiştir.³³

45. Maksûd bin Şahveli es-Süleymânî (ö. 1300/1883?), *Risale fi hakk Mes'eleti'l-ihitiyârî'l-cüz'î*.

Kayıtlarda 11 varak ve tek nüsha olarak gözüken risale Arapçadır.

46. Çerkeşizâde Mehmed Tevfik Efendi (ö. 1893), *Risâle fi mâhiyeti'l-ecsâm ve ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olan risale 5 varaktır.³⁴

47. Hüseyin b. Habib b. Ali el-Gölevî, *Risale fi beyani'l-kaza ve'l-kader*.

Arapça olan risale yaklaşık 30 varak olup kayıtlarda dört nüshası gözükmektedir.

48. Takrirat-i Hüseyin Efendi, *Risaletün fi Tayini'l-Mezheb-i ani'l-Cebriyye ve'l-Kaderiyye*.

Türkçe olarak kaleme alınan takrirat 2 varak olup kayıtlarda tek nüsha olarak gözükmektedir.

49. Tahsin, *İrade-i Cüziyye Risalesi*.

Türkçe olan risalenin tek nüshası gözükmektedir.

50. Osman b. Afif Seferhisarî, *Risaletü'l-iradeti'l-cüz'iyye*.

Arapça olarak kaleme alınan risale 5 varak ve tek nüsha halinde kayıtlarda mevcuttur.

51. Şemseddin b. Akşemseddin, *Risâle fi'l-meşrû'at min ef'ali'l-ibâd*.

Arapça olarak kayıtlı eserin 3 varaklık bir nüshası bulunmaktadır.

52. Tirevî Abdi Efendi, *Tahrir ala Bahsi'l-ihitiyari'l-cüz'iyye*.

32 Dilaver Selvi, Kemal Yıldız (yay. haz.), İstanbul: Umran Yayınları, 1993.

33 Marmara Üniversitesi SBE İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, 2003.

34 Risale ile ilgili bkz. Altun, a.g.t., s. 58.

Arapça olan risalenin 4 varaklık bir nüshası bulunmaktadır.

B. Müellifi Meçhul Olan Risaleler

Klasik dönem telif tarzından veya kataloglama sisteminden kaynaklanan sebeplerle kütüphanelerimizde müellifi meçhul birçok risale bulunmaktadır. Bu yaygınlık irade risaleleri için de geçerlidir. Mevcut kayıtlara göre -zira hali hazırda kataloglanmamış veya eksik kataloglanmış birçok koleksiyon bulunmaktadır- 47'si Arapça, 20'si Osmanlıca, ikisi de Farsça olmak üzere yetmiş civarında müellifi meçhul risale bulunmaktadır. Bu rakamlara irade meselesinin farklı bahisleriyle ilgili veya dolaylı olarak iradeyle irtibatlı risaleler dahil değildir.

1. Arapça Telif Edilmiş Risaleler

1. *Risale fi tahkik kavli min beyne'l-mezahib fi ef'ali'l-ibâd*, Süleymaniye Ktp. Hamidiye, nr. 185-10, 91-99 y.
2. *Risale fi ef'ali'l-ibâd*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 3792/20, 194-195 vr.
3. *Risale fi ef'ali'l-ibâd*, Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 2136/3, 19-25 vr.
4. *Risale fi ef'ali'l-ibâd*, Süleymaniye Ktp. Yahya Tevfik, nr. 1732/17, 120-122 vr.
5. *Risale fi tahkiki'l-ihitiyâr fi ilmi'l-kelam*, müst. Mehmed Tahir b. Mehmed Emin, (1111), Beyazıt Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 3181, 93b-110b vr.
6. *Risale fi iradeti'l-cüz'iyye*, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi, nr. 199-03, 48-50 y.
7. *Risale fi iradeti'l-cüz'iyye*, Millet Ktp. Ali Emirî, nr. 1322, 32-34 vr.
8. *Risale irade-i cüz'iyye*, Topkapı Ktp. Yeniler Kit., nr. 717, 127 vr.
9. *Risale fi'l-iradeti'l-cüz'iyye*, Edirne Selimiye Ktp., nr. 1044.
10. *İrade-i cüz'iyye risalesi*, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, nr. 1017/41, 163-164 vr.
11. *Risale fi izahi'l-kaza ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, nr. 480-03, 27-29 y.
12. *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1694-17, 144-145 y.
13. *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*, 992 h., Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 3466-08, 46-58 y.
14. *Risale fi beyani'l-kaza ve'l-kader*, Milli Ktp. nr. A001032-05, 34b-48b y.
15. *Risale fi bahsi'l-kader*, Burdur İl Halk Ktp. nr. 1068-05, 17b-19b y.
16. *Risale fi beyani'l-cebr ve'l-kader*, Burdur İl Halk Ktp. nr. 6-06, 102a-136a y.
17. *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*, 1181/1767, Burdur İl Halk Ktp. nr. 000730-12, 53b-56b y.
18. *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 003466-1, 76-83 y.
19. *Risale fi'l-kaza ve'l-kader min tarik seyyidü'l-basar*, Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 3687-01, 22 y.
20. *Risaleti'l-kader ve'l-kaza*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 2795, 7-42 y.

21. *Risaletü'l-Kaderiyye*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 2834-02, 59-74 y.
22. *Talika ala bahsi'l-kader mine't-tarikati'l-Muhammediye*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 3772-34, 214-216 y.
23. *el-Fark beyne'l-kaza ve'l-kader*, Milli Ktp., nr. A001088-05, 70a-71b y.
24. *Risale fi tefsir kavlihi Teala vema kaderullahe kakka kadrih*, Yazma, Arapça, 4 vr.
25. *Risale-i fi beyan-ı kaza ve kader*, Vahit Paşa, nr. 1728, 23 vr.
26. *Risale-i kaza ve kader*, Topkapı Ktp. Emanet Hazinesi, nr. 1720.
27. *Mes'ele fi'l-Bar ve'l-Kader*, Topkapı Ktp. Hazine Kit., nr. 1749.
28. *Kaza ve kader*, 1688, Topkapı Ktp. Hazine Kit., nr. 1756.
29. *Risale fi meseleti'l-cebr ve'l-kader*, Kayseri Raşid Efendi Ktp. Raşid Efendi, nr. 26128, 151b-165b vr.
30. *Risale fi beyani'l-ihiyari'l-cüz'î*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 3772/32, 1 c. (212 vr.).
31. *el-İhtiyârâtü'l-cüz'iyye ve'l-iradâti'l-küllîye* (1745), Topkapı Ktp. Hazine Kitaplığı, nr. 261, 43 vr.
32. *Risâle fi tahkiki me'seleti'l-kaza ve'l-kader*, Kastamonu Y.E.K., nr. KHK283/13, 102b-118a vr.
33. *Risale fi mes'eleti'l-kudret fi'l-ef'ali'l-ihiyariyye*, Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 3691-11, 50 vr.
34. *Risale fi mes'eleti'l-kudret fi'l-ihiyariyye*, Süleymaniye Ktp. Giresun, nr. 108-04, 19-20 y.
35. *Risale fi tahkiki'l-kudreti ve'l-ihiyar*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5381-16, 174 y.
36. *Risale-i kaza ve'l-kader*, Beyazıt Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 3215, 1b-16a vr.
37. *Sûretü'l-fetvâ li-ulemâi'l-Mekke fi'l-kaza ve'l-kader*, Beyazıt Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 3236, 80a-81b vr.
38. *Kader ve Kazaya Ait Bir Risale*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2771/7, 144-153 vr.
39. *Müntehabât fi'l-kaza ve'l-kader min şerhi'l-Fusûs*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1498/5, 186-201 vr.
40. *Risaletü'l-cebr ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef., nr. 1366/3, 33-83 vr.
41. *Risale fi bahsi'l-kader*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmail, nr. 698/12, 1 c. (67-72 vr.).
42. *Risaletü fi bahsi'n-nefsi'l-emr ve'l-ilm ve'l-kaza ve'l-kader*, Süleymaniye Ktp. Carullah, nr. 2117/8, 1 c. (62-76 vr.).
43. *Risale fi'l-kaza ve'l-kader*, Ragıp Paşa Ktp., nr. 1461, 196 vr.
44. *Risale-i Cebriyye*, Süleymaniye Ktp. İzmir, nr. 767/6, 37-42 vr.

45. *Tâlika ale'l-mesâilî'l-Cebriyye* (h. 834), Süleymaniye Ktp. Laleli, nr. 2734, 17 y.

46. *Mesâilü'l-Cebriyye*, Kastamonu Y.E.K., nr. KHK3743/01, 1-5a vr.

2. Türkçe Telif Edilmiş Risaleler

1. *İrade-i Cüz'iyeye Hakkında Bir Risale*, Süleymaniye-Hacı Mahmud Ef., nr. 1518/2, 85-92 vr.

2. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye* (1161/1748), Milli Ktp., nr. A002292-11, 182b-188b vr.

3. *Kaza ve Kader Risalesi*, Millet Ktp. Ali Emirî, nr. 4302, 16-19 vr.

4. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, Müstensih Hasan el-Hüseyni el-Celvetî, (1177/1763), Milli Ktp., nr. A001263-05, 89b-104a vr.

5. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, (1180/1766), Milli Ktp., nr. A005124-23, 136b-137a vr.

6. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, (1215/1801), Milli Ktp., nr. A003451-08, 185a-203a vr.

7. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, (1225/1810), Milli Ktp., nr. A002018, 35 vr.

8. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, Müstensih Muhafız-ı Kütüb Abdullah Hakkı, Kü-tahya, (1253/1842), Milli Ktp., nr. A000441, IV+1b-2b vr.

9. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, Milli Ktp., nr. A000197, 23+II vr.

10. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, Milli Ktp., nr. A000995-01, 5b-19a vr.

11. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, Milli Ktp., nr. A001006-14, 83a-84b vr.

12. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, Milli Ktp., nr. A003294-04, 90b-107a vr.

13. *Risale fi İradeti'l-Cüz'iyeye*, Milli Ktp., nr. A005071-03, 122b-124b vr.

14. *İrade-i Cüz'iyeye Risalesi*, Süleymaniye Ktp. Murad Buhari, nr. 141, 3 vr.

15. *Sureti'l-Fetva fi'l-Cebr ve'l-Kader*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2767-03, 20-22 vr.

16. *Efâl-i İhtiyâriyeye Ait Bir Risale*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef., nr. 3152/6, 68-71 vr.

17. *Risale fi'l-Kader*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 470/1, 1 c. (10 vr.).

18. *Risale-i Sırr-ı Kader*, Beyazıt Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 1810, 242b-247b vr.

19. *Mes'ele-i Kaza ve Kader*, Süleymaniye Ktp. Osman Huldi Ö., nr. 3809/12, 182-185 vr.

20. *Fasl fi'l-cebr ve'l-özr ve ihâlâti'l-efal ale't-takdir*, Milli Ktp., nr. A001941-04, 13a-15a vr.

3. Farsça Telif Edilmiş Risaleler:

1. *Risale fi'l-kader li-İbn Sina ve Şerhuha*, Köprülü Ktp. Fazıl Ahmed Pş., nr. 1589, 243-262 vr.

2. *Risale-i cebr u kader*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2841/2, 20-30 vr.

Netice

Osmanlı muhitinde ortaya çıkmış irade-kaza ve kader risalelerinin henüz tamamı incelemeye konu olmamıştır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi birçok müellifi meçhul risalenin tespiti yanında müellifi belli olanlarının da neşri ve tahlili gerekmektedir. Müellifi belli olmayan risalelerin birçoğunun, isim benzerliği de göz önüne alındığında, müellifi belli risalelerin istinsah edilmiş nüshaları olması kuvvetle muhtemeldir. Müellifi belli risalelerin mevcut kayıtlarının gün yüzüne çıkarılmasıyla mukayese imkanı doğacak ve birçok risalenin aidiyeti belli olacaktır. Yine aynı şekilde bibliyografik eserlerde, tabakât ve terâcim kitaplarında zikri geçen birçok irade-kaza ve kader risalesi vardır. İkinci aşamada bu müelliflerin diğer eserleriyle ve telif tarzlarıyla mukayeseli olarak risalelerin tespiti yoluna gidilebilir.

Bütün bu çalışmalar neticesinde makalenin başında zikredilen sorulara cevap bulunabilecek ve risalelere dair genel hükümler verilebilecektir. Osmanlı ilim geleneğinin önemli bir halkası olan bu risalelerin gün yüzüne çıkması aynı zamanda Osmanlı ilim mirasının anlaşılmasına imkan verecektir.

Osmanlı İrade, Kaza ve Kader Risaleleri

Rıdvan ÖZDİNÇ

Özet

Osmanlı ilim dünyasında ortaya çıkmış irade-kaza ve kader risaleleri adet, yaygınlık ve muhteva itibariyle ayrı bir literatür oluşturacak cinstendir. Bu zamana kadar bazı risaleler üzerine müstakil çalışmalar yapılmasına rağmen literatürün geneli üzerine henüz bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmamızda mevcut kütüphane kataloglarımızdan hareketle bir literatür denemesine girişilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, irade, kaza, kader.

Ottoman Treatises on *İrada* [FreeWill], *Kadâ* [Fate] and *Kadar* [Destiny]

Rıdvan ÖZDİNÇ

Abstract

There are many treatises written about *irada* (free will), *kadâ* (fate) and *kadar* (pre-destination) in the Ottoman scholarly culture, which can, in fact, constitute a genre of their own due to their number, popularity and contents. Despite some studies on individual works, no study has been conducted yet on this literature as a whole. This article is an attempt at a literature survey based on existing library catalogs.

Keywords: Ottoman, *irada*, *kadâ*, *kadar*.